

UZVEDĪBAS PROBLĒMU IDENTIFICĒŠANA PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNIEM

Identification of Behavioral Problems in Preschool Age Children

Daina Kraule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija

Abstract. *The aim of the research is to analyze the theoretical literature on the manifestations of behavior problems of preschool children and to develop and approve a child behavior problem identification tool for educators.*

The research analyzes the theoretical literature and summarizes findings on the manifestations of behavioral problems of preschool children; analyzes the existing methods of identification of children's behavioral problems in preschool; a study was conducted on the identification of behavioral problems of preschool children and a child behavior problem identification tool developed.

Keywords: *behavioral problems, identification tool, pedagogue, preschool.*

Ievads

Introduction

Jēdziens *bērni ar uzvedības problēmām* arvien biežāk izskan sabiedrībā ne tikai Latvijā, bet arī pasaulē. Pētījums par depresijas, trauksmes un uzvedības problēmu izplatību un ārstēšanu ASV rāda, ka 7,4% pirmsskolas vecuma bērnu ir uzvedības problēmas (Ghandour et al., 2019). Uzvedības problēmas ir nevēlama uzvedība, kas jāmaina. Ta sir naidīgas, agresīvas vai graužošanas uzvedības modelis, kas neatbilst sabiedrības normām (Sam, 2013).

Valsts kontroles revīzijā par bērniem ar uzvedības problēmām atbalstu tika secināts, ka 2020. gadā Latvijā bija četrdesmit seši tūkstoši bērnu, kuri jau ir izdarījuši likumpārkāpumus un bērni, kuriem ir risks aiziet pa likumpārkāpēja ceļu. Taču datu bāzēs netiek reģistrēti visi bērni, kas cieš no kādas problēmas, līdz ar to 46,000 ir absolūtais minimums. “Nav tāda diagnoze – ‘bērns ar uzvedības problēmām’, un nav viena datubāze, kur būtu reģistrēti visi bērni, kas neprot uzvesties. Tas sastāv no ļoti sadrumstalotas pieejamās informācijas,” uzsver Valsts kontroles padomes locekle Maija Āboliņa. “Speciālisti dažādās nozarēs pēdējos gados aizvien biežāk runā par to, ka ar bērniem ir jāstrādā agrīni. Jo kamēr

bērns ir mazs un problēma ir maza, tikmēr ar to ir viegli tikt galā” (LTV ziņu dienests, 2022).

N. Bezbarodovs intervijā ar Bērnu studiju akcentē, ka visefektīvāk bērniem ar agrīnām uzvedības problēmām var palīdzēt līdz 8-9 gadu vecumam, ja šis laiks ir palaists garām, tad arī palīdzības metodes kļūs maz efektīvas. Ilgtermiņa pētījumi rāda: ja mēs šiem bērniem nepalīdzam, tad uzvedības problēmas nepazūd, tās saglabājas. Laika gaitā tās kļūst tikai nopietnākas.” (Ģimenes studija, 2022).

Pētījuma mērķis – analizēt teorētisko literatūru par pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu izpausmēm un prezentēt bērnu uzvedības identificēšanas rīka aprobācijas rezultātus.

Izmantotās pētījuma metodes: literatūras analīze; anketēšana, intervija.

Uzvedības problēmu izpratne teorētiskajās nostādņēs

Understanding of behavioral problems in theoretical frameworks

Visām sabiedrībām ir savi likumi un normas, kas ļauj nošķirt vēlamu un sabiedrībā atbalstītu uzvedību no nevēlamas (Zavackis, 2022). Nevēlama uzvedība ir atkārtots un pastāvīgs uzvedības modelis, kurā tiek pārkāptas citu cilvēku pamattiesības vai galvenās vecumam atbilstošas sabiedrības normas vai noteikumi (Ogundele, 2018).

Uzvedība ir indivīda reakcija, kurā izpaužas viņa attieksme uz apkārt notiekošo. Uzvedība ir subjektīva, atkarībā no indivīda pieredzes, uztveres un izpratnes (Bethere, Līdaka, Plostniece, Ponomorjova, Striguna, 2013). To ietekmē bioloģiskie, psiholoģiskie un sociālie faktori. No tiem visstiprākā ietekme uz uzvedību ir sociālajiem faktoriem (Bezbarodovs, 2021).

Bērnu uzvedības problēmas ir novirze no pieņemtā bērnu uzvedības modeļa, kad viņi ir pakļauti nekonekventai sociālajai un kultūras videi (Reddy et al., 2016). Runājot par uzvedības problēmām un uzvedības traucējumiem jāatceras, ka medicīnā ar uzvedības traucējumiem saprot klīnisku stāvokli (SPK centrs, 2016), taču sabiedrībā abi jēdzieni - uzvedības problēmas un uzvedības traucējumi bieži pārklājas.

Pētot uzvedības problēmas, ir sastopami tādi jēdzieni kā devianta un delikventa uzvedība. Ar deviantu (asociālu) uzvedību saprot uzvedības normu neievērošanu, sabiedrības normu pārkāpšanu. Delikventā (antisociālā) uzvedības

nozīmē noziedzīga uzvedība, kas ir pretrunā ar tiesību normām, apdraudot sabiedrisko kārtību un apkārtējo cilvēku labklājību. Attiecībā pret bērniem līdz pusaudžu vecumam lieto jēdzienu devianta uzvedība (Delibalt et al., 2017).

Uzvedības problēmas pirmsskolas vecumā ir saistītas ar paaugstinātu risku negatīvam iznākumam skolas vecumā, ieskaitot pastāvīgas uzvedības problēmas, psihiskus traucējumus un sliktākus akadēmiskus sasniegumus (McDonald, Kehler, & Tough, 2018).

Uzvedības problēmas teorētiskajās nostādnēs apraksta uzvedības izpausmes, kas neatbilst sociāli pieņemtajām normām un nodara kaitējumu sabiedrībai un pašam bērnam. Skolotājam ir jāpiervērš uzmanība bērnu uzvedības izpausmēm, lai savlaicīgi konstatētu problēmas.

Bērnu uzvedības problēmu izpausmes *Manifestations of behavioral problems in children*

Uzvedības veidošanos nosaka bērna vajadzības, tādas kā vajadzība pēc uzmanības, drošības, atzinības, pieņemšanas, veiksmes, realizācijas (Bethere et al., 2013). Ja bērna audzināšanas laikā tiek apmierinātas bērna fizioloģiskās, sociālās un psiholoģiskās vajadzības, bērns jūtas priecīgs un atbilstoši uzvedas. Savukārt, ja bērns izjūt trūkumu vienā vai vairākās no šīm vajadzību kategorijām, viņš pārdzīvo, nejūtas droši, un tas izpaužas viņa uzvedībā (skat. 1. attēlu).

1. attēls. Bērna uzvedības izpausmes atkarībā no vajadzību apmierināšanas
(autores veidots)

*Figure 1 Manifestations of the child's behavior depending on the satisfaction of needs
(created by author)*

Analizējot literatūru (Jurgena, 2001; Kalvāns, 2018) par bērnu attīstības psiholoģiju, autore ir izdalījusi trīs pirmsskolas vecuma bērnu attīstības stadijas – inkorporatīvā stadija, agrās bērnības stadija un lokomotoriskā stadija. 2. attēlā redzam, ka, neapmierinot bērna attiecīgā vecuma posma vajadzības pēc gādīguma

un patstāvīguma, bērņā attīstās uzvedības problēmu izpausmes (bailīgums, neuzticība, nedrošība, kauns, šaubas, vainas izjūtas, agresivitāte, vēlme atriebties).

2.attēls. Pirmsskolas vecuma bērnu attīstības (autores veidots)

Figure 2 *Development of preschool children* (created by author)

Uzvedības problēmu iedalījums kategorijās pēc ārējām izpausmēm psiholoģijā:

- 1) slēpti destruktīva uzvedība;
- 2) atklāti destruktīva uzvedība;
- 3) slēpti nedestruktīva uzvedība;
- 4) atklāti nedestruktīva uzvedība (Bethere et al., 2013), (skat. 3. attēlu).

Bērnu uzvedība var būtiski atšķirties no 2 līdz 5 gadu vecumam. Parasti agresijas un dusmu lēkmes, ko var visvairāk novērot ap 3 gadu vecumu, norāda uz pārejošu vecumposma stadiju, un šī uzvedība mainās bērnam nobriestot, kad viņš iemācās savaldīt savas emocijas, iegūst pieredzi, socializējoties un caur vecāku un audzinātāju norādēm. Situācijās, kad bērna uzvedība rada ievērojamas ciešanas vai traucē normālām bērnu un ģimenes funkcijām, ir jānovēro uzvedības izpausmes pēc intensitātes un ilguma pazīmēm. Uzvedības problēmas liecina par traucējumu esamību, ja tās atbilst šīm iezīmēm:

- uzvedība ir netipiska bērna attīstības vecumam un saglabājas 6 mēnešus vai ilgāk,
- uzvedība notiek dažādās situācijās, un tas traucē funkcionēt,
- uzvedība rada ievērojamas ciešanas gan bērnam, gan ģimenei.

3. attēls. **Bērnu uzvedības problēmu iedalījums pēc kategorijām psiholoģijā**
(autores veidots pēc Bethere et al., 2013)

Figure 3 Categorization of children's behavioral problems in psychology
(created by author by Bethere et al., 2013)

Sarežģīts raksturs arī izpaužas destruktīva uzvedībā. Raksturs spēlē lielu lomu bērna garīgās veselības problēmu attīstībā (Włodarczyk et al., 2017).

1. tabulā ir uzvedības situāciju piemēri, kur uzvedības intensitātes nianse norāda uz uzvedības problēmām, kas liecina par speciālistu iejaukšanās nepieciešamību (Charach et al., 2017).

1. tabula **Piemērs – uzvedība normas robežās un uzvedība, kas norāda uz uzvedības problēmām** (autores veidots)

Table 1 Example - behavior within normal limits and behavior indicating behavioral problems (created by author)

Uzvedības izpausmes	Nepareiza uzvedība normas robežās	Uzvedība, kas norāda uz problēmām
Nepaklausība	Atsakās darīt to, kas palūgts.	Uzvedas bīstamos veidos (piem., atsakās turēt vecāku roku šķērsojot ietu, izraujas un izskrien uz ceļa).
Agresija	Uzvedas agresīvi, kad ir vīlies, neapmierināts, dusmīgs.	Uzvedas agresīvi, kad vēlas kaut ko panākt.
Dusmas	Dusmojas, kad ir noguris, izsalcis, vai slims.	Ikdienišķas dusmu lēkmes, kas ilgst vairāk par 5 min.

Uzvedības problēmu izpausmes atšķiras arī atkarībā no bērnu dzimuma – ir novērots, ka zēniem biežāk raksturīgas eksternalizētās uzvedības problēmās, bet meitenēm internalizētās uzvedības problēmās (Skreitule-Pikše, 2011). Eksternalizētās uzvedības problēmas ir saistītas ar agresīvu un opozicionāru uzvedību, turpretim internalizētās uzvedības problēmas ar nemierīgu, nomāktu, distancējošu uzvedību (Arslan, et al., 2021).

Pētījumi liecina par dzimuma atšķirību neesamību uzvedībā 1 – 3 gadu vecumā, bet atšķirības sāk parādīties 4 – 5 gadu vecumā (Shala, Dharmo, 2013). Skolotāju aptaujās, lai novērtētu pirmsskolas vecuma agresiju, atklājās, ka zēni tika novērtēti kā tādi, kas izrāda lielāku fizisku agresiju (kaušanās, vandālisms) nekā meitenes, un meitenes tika vērtētas kā tādas, kas izrāda vairāk attiecību agresijas (tenkas, noslēpumu stāstīšana un baumu izplatīšana) nekā zēni (Juliano, Werner, & Wright, 2006).

Pedagogiem pieejamie uzvedības problēmu identificēšanas veidi pirmsskolā *Ways to identify behavioral problems in preschool available to educators*

Skolotājiem pieejams bērnu uzvedības izpausmju reģistrēšanas rīks ir e-klases uzvedības žurnāls, kur skolotāji ikdienā atzīmē audzināmo uzvedību. E-klases uzvedības žurnāls ir vienkārši lietojams, skolotājam tiek piedāvāts izvēlēties un atzīmēt labas vai sliktas uzvedības izpausmes katram grupas bērnam (skat. 4. attēls).

E-klases uzvedības žurnālā, pie atzīmētā ieraksta skolotājs var arī uzrakstīt paskaidrojumu par žurnālā ielikto uzvedības ierakstu. E-klasē var arī pārskatīt visus mācību gada uzvedības ierakstus katram bērnam individuāli. E-klases ieraksti ir pieejami arī vecākiem un pirmsskolas administrācijai, tādā veidā paplašinot saziņas iespējas starp skolotāju un audzināmo vecākiem.

Vecāku atsauksme uz pedagogu komunikāciju par viņu bērnu uzvedību ir dažāda. Vieni interesējas par savu bērnu ikdienu pirmsskolā, pārbauda e-klases ierakstus, apspriež ar skolotāju, arī aktīvi iesaistās sadarbībā ar pirmsskolu. Taču skolotāji saskaras arī ar izaicinājumiem sadarbībā ar vecākiem, dažādu sociālekonomisko iemeslu dēļ vecāki bieži nevar vai nevēlas aktīvi iesaistīties bērnu pirmsskolas dzīvē (Andersone et al., 2018).

Pozitīvs	Negatīvs
Atbildīgs	Atsakās pildīt pedagoga norādījumus
Centīgs	Bojā iestādes inventāru
Ievēro iekšējās kārtības noteikumus	Emocionāli aizskar citus
Izpalīdzīgs	Fiziski aizskar citus
Izrāda iniciatīvu	Ir ļoti skaļš
Kārtīgs	Lieto necenzētus vārdus
Klausās pedagoga norādījumus	Neiesaistās mācību procesā
Labprāt sadarbojas	Neievēro iekšējās kārtības noteikumus
Mērķtiecīgs	Nekārtīgs
Organizēts	Nepilda pienākumus
Pašdisciplinēts	Pašdisciplīnas trūkums
Pieklājīgs	Traucē citus
Pieņem pedagoga palīdzību	Traucē diendusu
Sabiedrīks	Uzturas neparedzētā vietā
Tīrīgs	

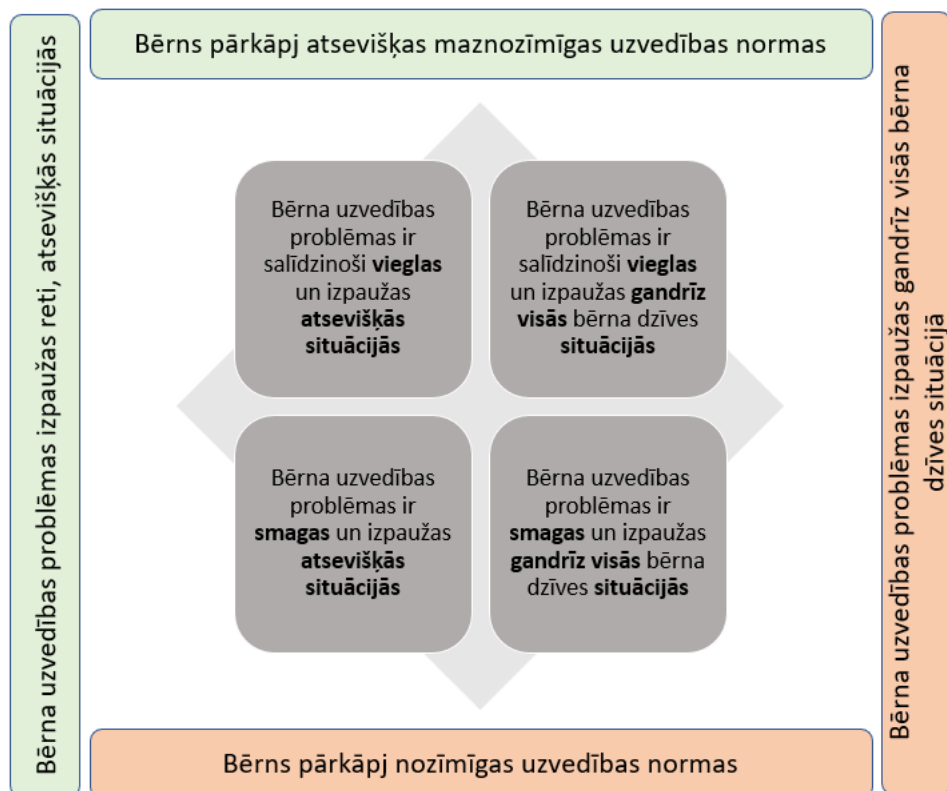
4. attēls. Bērnu uzvedības izpausmes e-klases uzvedības žurnālā (e – klase.lv)

Figure 4 Expressions of children's behavior in an e-classroom behavior journal (e – klase.lv)

2016. gadā VBTAI projekta “Atbalsta sistēmas pilnveide bērniem ar saskarsmes grūtībām, uzvedības traucējumiem un vardarbību ģimenē” ietvaros ir izstrādājusi diagnosticējošu materiālu speciālistiem, kas strādā ar bērniem, kam ir uzvedības problēmas. Diagnosticējošajā materiālā ir saraksts ar bērnu uzvedības problēmu izpausmju piemēriem, un uzvedības problēmu izpausmes ir norādīts izskatīt pēc septiņiem rādītājiem:

- pēc uzvedības problēmu izpausmju *smaguma*,
- pēc uzvedības problēmu izpausmju *plašuma*,
- pēc uzvedības problēmu izpausmju *biežuma*,
- pēc uzvedības problēmu izpausmju *ilguma*,
- pēc uzvedības problēmu izpausmju *ietekmes uz bērna attīstību*,
- pēc uzvedības problēmu izpausmju *ietekmes uz bērna dzīvi sabiedrībā*,
- pēc uzvedības problēmu izpausmju *noturības*.

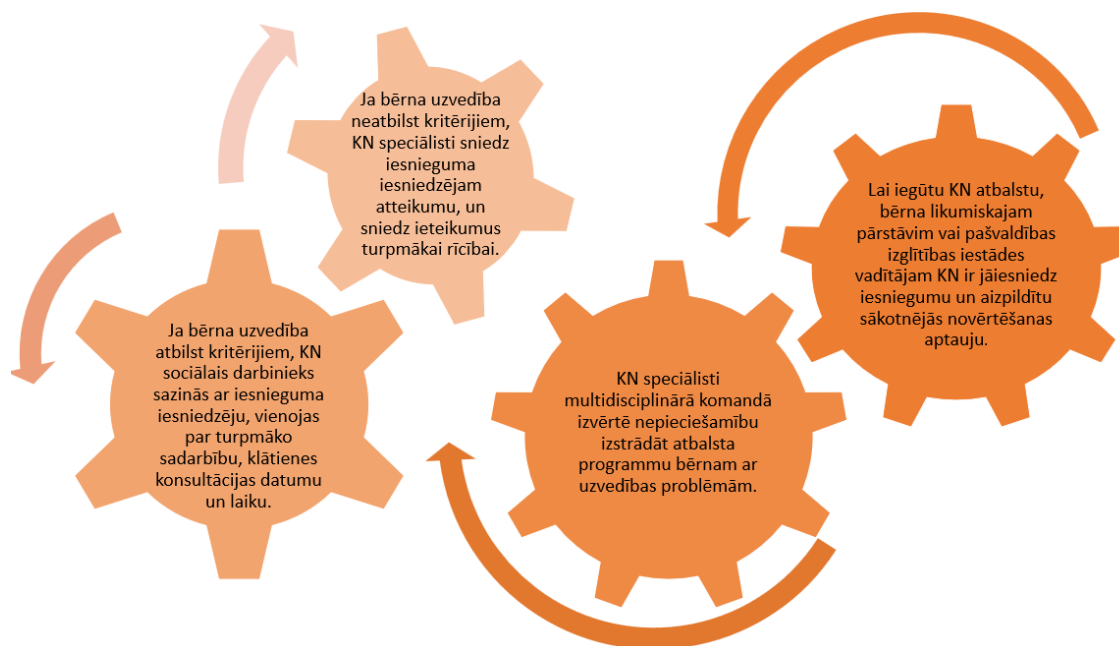
VBTAI izstrādātais diagnosticējošais materiāls izklāsta bērnu uzvedības problēmu identificēšanu pēc uzvedības problēmu smaguma un plašuma iedalot tās četrās grupās (skat. 5. attēls).

5. attēls. **Bērnu uzvedības problēmu identificēšana pēc uzvedības problēmu smaguma un plašuma** (autores veidots pēc VBTAI, 2016)

Figure 5 Identifying children's behavior problems by severity and extent of behavior problems (created by author by VBTAI, 2016)

2021. gadā VBTAI ir izstrādājusi metodoloģiju bērnu ar uzvedības traucējumiem un saskarsmes grūtībām agresijas un vardarbības mazināšanai un sociālās iekļaušanas veicināšanai, kas paredz sniegt atbalstu bērniem, bērnu likumiskajiem aizbildņiem un speciālistiem no VBTAI konsultatīvās nodaļas (turpmāk tekstā KN). Lai iegūtu konsultatīvās nodaļas atbalstu, bērna likumiskajam pārstāvim vai izglītības iestādes vadītājam ir jāiziet cauri birokrātiskai pieteikšanās sistēmai (skat. 6. attēls), kuras iesnieguma izskatīšanas noslēgumā, balstoties uz metodiskajā materiālā noteiktajiem kritērijiem, tiks izvērtēta nepieciešamība izstrādāt atbalsta programmu bērnam, kam ir uzvedības problēmām.

6. attēls. **Pieteikšanās process konsultatīvā atbalsta saņemšanai** (autore veidots)

Figure 6 Application process for advisory support (created by author)

Bērna uzvedības problēmu atbilstība atbalsta saņemšanai tiek vērtēta pēc šādiem kritērijiem:

- uzvedība būtiski atšķiras no vienaudžu uzvedības;
- uzvedības problēmas izpaužas dažādās bērna dzīves vidēs;
- uzvedības problēmas, salīdzinot ar vienaudžu uzvedību līdzīgās situācijās, izpaužas biežāk;
- uzvedības problēmas turpina izpausties ilgākā laika posmā;
- uzvedības problēmas apgrūtina zināšanu un prasmju attīstību, mācības skolā u.c.;
- uzvedības problēmas apgrūtina iekļaušanos sabiedrībā, piemēram, rada saskarsmes grūtības ar vienaudžiem vai pieaugušajiem u.c.;
- uzvedības problēmas paliek noturīgas arī mainot pieeju bērna disciplinēšanas metodēs.

KN speciālisti piedāvā arī izmantot bērnu novērošanas anketu, kuru aizpilda iesnieguma sniedzējs. Anketa sastāv no profila jautājumiem un septiņiem anketas jautājumiem, no kuriem pieci ir atvērtie jautājumi:

- aprakstīt bērna uzvedības problēmas;
- kāpēc, pēc jūsu domām, bērnam ir šādas uzvedības problēmas;
- kāda ir jūsu rīcība šajā situācijā;

- kāda ir bērna reakcija uz jūsu rīcību;
- ko bērns panāk ar savu uzvedību (VBTAI, 2021).

No pieejamajiem ārzemju materiāliem tika izziņāts ASEBA (*Achenbach System of Empirically Based Assessment*) "Bērnu uzvedības kontrolsaraksts 1,5 – 5 gadus veciem bērniem" (Achenbach & Rescorla, 2000), kas piedāvā novērtēt uzvedības izpausmes skalā 0 – 2 (0 = neatbilst, 1 = nedaudz vai dažreiz atbilst, 2 = ļoti atbilst vai bieži atbilst). Kontrolsarakstā iekļauto uzvedības problēmu izpausmju saraksts ir ļoti plašs, kontrolsaraksts sastāv no 100 jautājumiem un ietver uzvedības izpausmes, kas ir saistītas ar garīgās un fiziskās attīstības traucējumiem.

Latviešu valodā ir pieejama "*Stiprību un grūtību anketa*" (*The Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ)*), kas paredzēta 2-4 gadus vecu bērnu novērošanai. Anketas mērķis ir, novērojot bērnu emocionālo un uzvedības problēmu izteiktību, uzlabot bērnu psihisko traucējumu identificēšanu sabiedrībā (Goodman, et al., 2000). Anketa sastāv no 25 jautājumiem, kas iedalīti 5 apakšgrupās - emocionāli simptomi, uzvedības problēmas, hiperaktivitāte, problēmas ar vienaudžiem, sociālā uzvedība).

Pētījuma metodoloģija *Research methodology*

Instrumentārijs

Tika izstrādāts bērnu uzvedības problēmu identificēšanas rīks. Uzvedības problēmu izpausmes iedalītas pēc četriem kritērijiem: *manieres, agresija, distancēšanās, nepatstāvība*. Precīzākai identificēšanai kritērijs *agresija* tika iedalīts verbālajā un fiziskajā agresijā. Katram kritērijam nosauktas to raksturojošās bērna uzvedības izpausmes.

Izstrādātais rīks veidots anketas formātā. Skolotājam jānorāda anketas aizpildīšanas datums un jāaizpilda profila jautājumi par novēroto bērnu: *vārds, uzvārds; dzimums; vecums; vecums, kurā sācis apmeklēt pirmsskolas izglītības iestādi*.

Pie katras no piedāvātajām uzvedības problēmu izpausmēm skolotājs atzīmē 0 = neatbilst; 1 = nedaudz atbilst; 2 = ļoti atbilst.

Skolotājam arī jāatzīmē identificētās uzvedības problēmu izpausmes pēc to:

- smaguma - *viegli (atsevišķu maznozīmīgu uzvedības normu pārkāpumi); smagi (nozīmīgi uzvedības normu pārkāpumi, apdraudot savas vai citu pamat tiesības);*
- plašuma - *situatīvas (saistītas ar atsevišķām situācijām, īpašiem apstākļiem); vispārējas (izpaužas gandrīz visās bērna dzīves vidēs);*
- biežuma - salīdzinot ar tā paša vecuma un dzimuma bērnu normām atbilstošo uzvedību līdzīgās situācijās: *reti; bieži; visu laiku;*
- ilguma - laiks, kurš pagājis no uzvedības nevēlamo izpausmju parādīšanās: *mazāk par 6 mēnešiem; vairāk par 6 mēnešiem; 1 gads un vairāk.*

Tiek piedāvāts arī pievienot komentārus brīvā formātā par novēroto bērnu uzvedības problēmu ietekmi uz bērna attīstību un to noturību.

Pētījuma gaita

No 2022. gada marta līdz 2023. gada maijam tika veikts pētījums par bērnu uzvedības problēmu izpausmēm un to identificēšanu pirmsskolā. Pētījums notika 2 posmos: 1) vecāku un skolotāju anketēšana par bērna uzvedību, 2) pirmsskolas skolotāju anketēšana par rīka lietderību.

Datu apstrāde programmā SPSS (Kolmogorov – Smirnov; Kruskal – Wallis; Mann – Whytney).

Pētījuma dalībnieki

Pirmajā posmā 46 respondenti – 14 pirmsskolas izglītības skolotāji un 32 izglītojamo vecāki. Otrajā posmā 10 pirmsskolas skolotāji.

Rezultāti

Findings

Pētījuma rezultāti liecina, ka uzvedības problēmas visvairāk izpaužas no 2-3 līdz 4-5 gadu vecumā.

Jautājumos, kur parādījās statistiski nozīmīgas atšķirības (*p*), tika pārbaudīts, kuros jautājumos uzrādās statistiski nozīmīgas atšķirības pēc iedalījuma. Tika secināts, ka uzvedības problēmu izpausmes: *bēguļošanu prom, apzinātu noteikumu pārkāpšanu, kašķēšanos un pretošanos prasībām, nespēju koncentrēties un noturēt uzmanību, fiziskus uzbrukumus citiem, iesaistīšanos kautiņos, atriebību un biežu raudāšanu, vairāk ievēro skolotāji nekā vecāki.* (skat. 2. tabula)

2. tabula Vidējās vērtības un atšķirības kritēriju novērtējumos

Table 2 Mean values and differences in criterion ratings

Kritēriji	Mean pēc piederības		p	Mean pēc dzimuma		p	Mean pēc vecuma					p
	Vecāki	Skolotāji		Meitene	Zēns		1,5–2 g.	2–3 g.	3–4 g.	4–5 g.	5–6 g.	
Manieres	1,59	1,85	-	1,47	1,81	-	1,50	2,00	1,81	1,91	1,28	-
Nepaklausība	1,90	2,00	,001	1,89	2,22	,039	2,25	2,20	2,36	2,00	1,85	-
Agresija	1,34	1,78	,014	1,31	1,59	-	1,50	1,60	1,54	1,75	1,14	-
Dusmas	1,68	2,42	,002	1,63	2,11	,043	1,50	2,20	2,27	2,08	1,50	,048
Vienaldzība	1,71	2,07	-	1,68	1,92	-	1,75	2,00	2,00	2,08	1,42	,033
Greizsirdība	1,78	2,00	-	1,73	1,92	-	1,75	2,00	1,90	2,08	1,57	-
Bailes	1,43	1,64	-	1,47	1,51	-	1,25	1,80	1,45	1,66	1,35	-

Pilotpētījuma ietvaros tika intervēta psiholoģe. Intervijā apstiprinājās anketēšanas analīzē iegūto rezultātu atbilstība bērnu uzvedības psiholoģijai:

- skolotāji ir novērojuši uzvedības izpausmes vairāk, nekā vecāki. Speciāliste skaidroja, ka tas ir tāpēc, ka skolotāji redz bērnus salīdzinājumā ar citiem bērniem, un bērnu uzvedību grupā, kas atšķiras no uzvedības mājās, jo bērns atrodas konkurences situācijā.
- bērnu uzvedības problēmas izpaužas visvairāk 3 līdz 5 gadu vecumā, kas ir saistīts ar pārejoša vecumposma stadiju;
- uzvedības problēmas vairāk izpaužas vairāk zēnos nekā meitenēs. Psiholoģe skaidro, ka zēnos uzvedības problēmas ir vairāk pamanāmas, jo bērni atdarina, ko redz pieaugušajos, zēni to izpauž fiziski agresīvāk, bet meitenes savas emocijas izpauž plašākā spektrā, vairāk ar raudāšanu, vārdiem.

Pētījumā par bērnu uzvedības problēmu izpausmēm un to identificēšanu tika konstatēts,

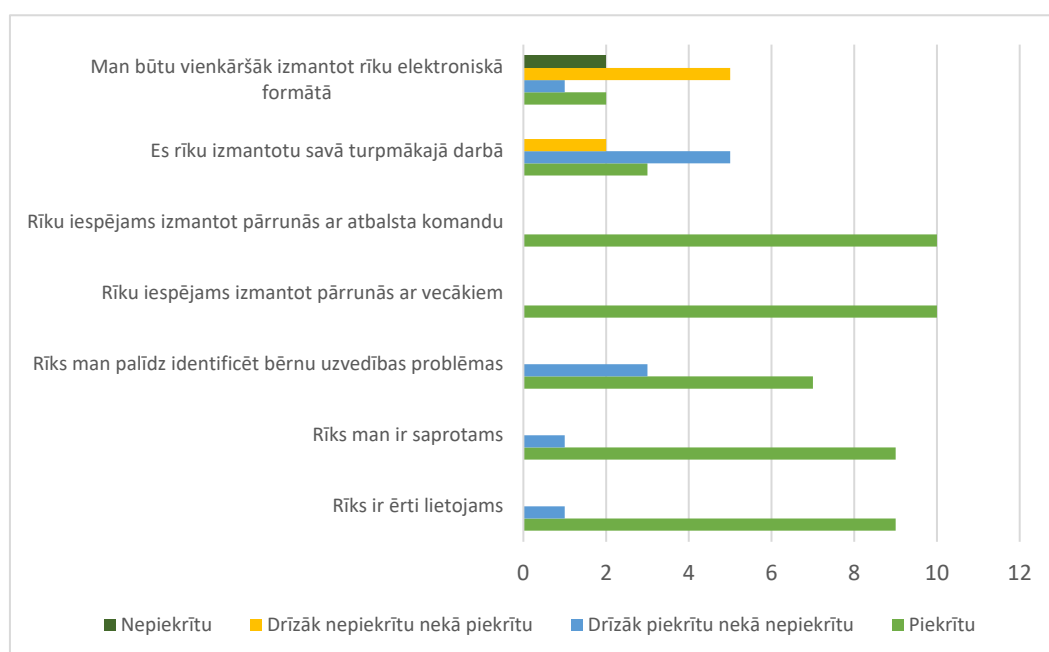
- ✓ ka bērnu uzvedības problēmas vairāk ievēro skolotāji nekā vecāki, jo pirmsskolā bērns atrodas konkurences vidē un skolotājiem ir iespēja novērot bērnu statīvu uzvedību salīdzinājumā ar citiem līdzīga vecuma bērniem.
- ✓ Uzvedības problēmu izpausmes bērniem atšķiras atkarībā no vecuma un dzimuma.

Pētījumā iegūtie rezultāti tika ņemti vērā turpmākajā pētījumā par pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu identificēšanu, un pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu identificēšanas rīka izstrādāšanā. Pētījumā par

pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu identificēšanu, konsultējoties ar psihologu, pilotpētījumā iedalītie uzvedības problēmu izpausmju kritēriji - dusmas, nepaklausība, vienaldzība, greizsirdības, bailes - tika pārskatīti, un turpmāk uzvedības problēmu izpausmes tika iedalītas sekojošos kritērijos: manieres, agresija - fiziska un/vai verbāla, distancēšanās, nepatstāvība. Anketēšanas rīks tika pilnveidots un piedāvāts skolotājiem aprobācijai.

Astoņi pedagogi aprobēja rīku 8 nedēļu garumā, divi pedagogi – 4 nedēļu garumā

Skolotāju atbildes uz apgalvojumiem, kur jānovērtē rīka lietderība ar atbilžu variantiem, tika apkopotas un ilustrētas atbilžu frekvenču diagrammā (skat. 7. attēls).

7. attēls. Atbilžu iedalījums pēc novērtējuma.

Figure 8 Distribution of answers by assessment

No diagrammā attēlotajiem iegūtiem rezultātiem var secināt, ka

- uz apgalvojumiem *Rīks ir ērti lietojams* un *Rīks man ir saprotams* deviņi no desmit pedagogiem izvēlējās atbilžu variantu *Piekrītu*; viens pedagogs atzīmēja atbilžu variantu *Drīzāk piekrītu nekā nepiekrītu*.
- Uz apgalvojumu *Rīks man palīdz identificēt bērnu uzvedības problēmas* septiņi no desmit pedagogiem izvēlējās atbilžu variantu *Piekrītu*; trīs pedagogi izvēlējās atbilžu variantu *Drīzāk piekrītu nekā nepiekrītu*.

- Divi no trim pedagogiem, kas atzīmēja atbilžu variantu *Drīzāk piekrītu nekā nepiekrītu* komentāros par rīka lietderīgumu un izmantošanas iespējām uzrakstīja, ka rīks varētu kalpot, kā aplīgs individuālās sarunās ar bērna vecākiem, vai atbalsta komandu.
- Uz apgalvojumiem *Rīku iespējams izmantot pārrunās ar vecākiem* un *Rīku iespējams izmantot pārrunās ar atbalsta komandu* visi pedagogi, kas piedalījās aprobācijā izvēlējās atbilžu variantu *Piekrītu*. Komentāros par rīka lietderīgumu un izmantošanas iespējām, seši pedagogi uzrakstīja, ka rīku varētu izmantot rakstot bērnu aprakstu vai novērtējumu.
 - Uz apgalvojumu *Es rīku izmantotu savā turpmākajā darbā* seši pedagogi atzīmēja atbilžu variantu *Drīzāk piekrītu nekā nepiekrītu*; trīs pedagogi atzīmēja atbilžu variantu *Piekrītu*; viens pedagogs atzīmēja atbilžu variantu *Drīzāk nepiekrītu nekā piekrītu*. Abi pedagogi, kas atzīmēja atbilžu variantu *Drīzāk nepiekrītu nekā piekrītu* komentāros par rīka lietderīgumu un izmantošanas iespējām uzrakstīja – “*Skolotājiem ir pārāk daudz dokumentācijas darba, visu nevar paspēt.*”, “*Skolotājām ikdienas darbu traucē daudzās papīru lietas.*”, un viens no pedagogiem, kas atzīmēja atbilžu variantu *Drīzāk piekrītu nekā nepiekrītu* komentāros par rīka lietderīgumu un izmantošanas iespējām uzrakstīja – “*Ja jāizvērtē 1-3 bērni, tad der ideāli. Ja jānovēro 20 bērni, tad ir pārāk liels apjoms.*”, visi trīs pedagogi ir ar > 30 gadu pieredzi darbā pirmsskolā.
 - Uz apgalvojumu *Man būtu vienkāršāk izmantot rīku elektroniskā formātā* pieci pedagogi atzīmēja atbilžu variantu *Drīzāk nepiekrītu nekā piekrītu*; divi pedagogi atzīmēja atbilžu variantu *Piekrītu*; divi pedagogi atzīmēja atbilžu variantu *Nepiekrītu*; viens pedagogs atzīmēja atbilžu variantu *Drīzāk piekrītu nekā nepiekrītu*. Atbilžu variantu *Piekrītu* ir atzīmējuši pedagogi no 22 līdz 50 gadu vecumā; atbilžu variantu *Nepiekrītu* ir atzīmējuši pedagogi no 30 līdz 50+ gadu vecumā. Sadaļā, kur ir piedāvāts ierakstīt ieteikumus rīka uzlabošanā, viens pedagogs ir uzrakstījis – “*Ja rīks būtu elektroniskā formātā, būtu grūtāk to parādīt vecākiem individuālo sarunu laikā.*”.

Secinājumi

Conclusions

Pētījuma gaitā atklājās, ka skolotāji novēro bērnu uzvedības problēmas vairāk nekā vecāki. Pētot pedagogiem pieejamos pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu identificēšanas veidus tika secināts, ka

- ✓ primārais rīks, ko skolotāji izmanto ikdienā bērnu uzvedības problēmu identificēšanai ir e-klases uzvedības žurnāls. Aizpildot uzvedības žurnālu katru dienu visiem grupas audzēkņiem, skolotājs nevar aprakstīt katra uzvedības ieraksta iemeslu komentāros. E – klases uzvedības žurnālā nav iespējas identificēt bērnu uzvedības problēmu izpausmes pēc to smaguma un plašuma.
- ✓ VBTAI izstrādātais diagnosticējošais materiāls ir apjomīgs pēc informācijas un izglītojošs, bet tas nepiedāvā skaidri pārskatāmu un vienkārši izmantojamu rīku, ko skolotāji var izmantot ikdienas darbā novērojot un piefiksējot bērnu uzvedības problēmu izpausmes.
- ✓ KN speciālistu piedāvātā anketa nesatur bērnu uzvedības problēmu aprakstošu informāciju, kuru aizpildot varētu vienkāršāk identificēt bērna uzvedības problēmas.
- ✓ ASEBA kontrolsaraksts un SDQ anketa ir rīki, kas ir paredzēti uzvedības problēmu, kas saistītas ar attīstības traucējumu bērniem identificēšanu.

Apkopojot zinātnisko literatūru par pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu identificēšanu, tika secināts, ka:

- ✓ identificējot bērnu uzvedības problēmas ir jāņem vērā bērnu vecums un ar pārejošo vecumposmu saistītās uzvedības izpausmes.
- ✓ Identificējot bērnu uzvedības problēmas ir jāņem vērā bērnu dzimums, jo meitenēm un zēniem uzvedības problēmu izpausmes atšķiras.
- ✓ Bērnu uzvedību ietekmējošie faktori savā starpā var pārklāties, kas padara uzvedības problēmu identificēšanu sarežģītāku, tādēļ uzvedība ir jānovēro vismaz 6 mēneši pēc to cēloņiem, noturības un intensitātes.
- ✓ Pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu izpausmes var iedalīt pēc četriem kritērijiem: manieres, agresija, distancēšanās, nepatstāvība.

Apkopojot anketēšanas rezultātus par pedagoģu aprobēto rīku tika secināts, ka:

- ✓ gandrīz visi respondenti piekrīt, ka aprobētais rīks ir ērti lietojams un saprotams.
- ✓ Lielākā daļa respondentu uzskata, ka rīks viņiem palīdz identificēt bērnu uzvedības problēmas.
- ✓ Visi respondenti uzskata, ka rīku var izmantot pārrunās ar vecākiem un atbalsta komandu, un rīks būtu noderīgs rakstot bērnu aprakstus vai novērtējumus.
- ✓ Lielākā daļa respondentu drīzāk izmantotu rīku savā turpmākajā darbā, taču pieredzējušie pedagoģi ir uzsvēruši, ka viņiem ir pārāk daudz ar dokumentāciju saistītu darbu un trūkst laika to pildīšanai.
- ✓ Lielākā daļa aptaujāto pedagoģu neuzskata, ka rīks būtu vienkāršāk izmantojams, ja tas būtu elektroniskā formātā.

Ierobežojumi: izstrādātais pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu identificēšanas rīku aprobēja 10 pedagoģi. Turpmāk būtu jāpēta, kāds būtu atbilžu iedalījums, ja rīku aprobētu lielāks respondentu skaits; ja rīks būtu jāizmanto tikai apkopojot bērnu uzvedības problēmu novērojumus katra mācību semestra beigās; ja rīks būtu pildāms elektroniskā veidā ar iespēju izdrukāt aizpildīto veidlapu, lai izmantotu individuālās pārrunās ar vecākiem un atbalsta komandu.

Autore uzskata, ka elektronizējot izstrādāto pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu identificēšanas rīku, sadarbībā ar pašvaldību, būtu iespējams nodot pašvaldībās apkopotu informāciju par pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmām, kas ļautu bērnu uzvedības problēmas risināt kompleksi, nodrošinot izglītības iestādēm nepieciešamo atbalstu, organizējot skolotāju un vecāku izglītošanas pasākumus.

Summary

In the course of the pilot study, it was revealed that teachers observe children's behavior problems more than parents. The part of the research collected the ways of identifying behavior problems of preschool children available to educators and their shortcomings.

Summarizing the scientific literature on the identification of behavioral problems in preschool children, four main criteria emerged that should be taken into account when identifying children with behavioral problems.

Summarizing the results of the questionnaire about the tool approved by educators, it was concluded that

- almost all respondents agree that the approved tool is easy to use and understand.
- Most of the respondents believe that the tool helps them to identify children's behavior problems.
- All respondents believe that the tool can be used in discussions with parents and the support team, and that the tool would be useful when writing descriptions or assessments of children.

Limitations: the developed tool for identifying behavioral problems of preschool children was approved by 10 educators. In the future, it should be studied what the distribution of answers would be if a larger number of respondents approved the tool; if the tool should only be used to collect observations of children's behavior problems at the end of each school term; if the tool were to be completed electronically with the option to print the completed form for use in individual discussions with parents and the support team.

The author believes that by electronicizing the developed tool for identifying behavioral problems of preschool children, in cooperation with the municipality, it would be possible to transfer information collected in municipalities about the behavioral problems of preschool children, which would allow children's behavioral problems to be solved comprehensively, providing the necessary support to educational institutions, organizing teacher and parent education events.

Literatūra ***References***

- Andersone, R., Plaude, A., Rutka, L., & Stikute, E. (2018). *Rekomendācijas uzvedībai un sadarbībai klasē. Informatīvais materiāls*. Rīga: PUMPURS. Pieejams: http://www.pumpurs.lv/lv/projekta_dalibniekiem
- Achenbach T., & Rescorla L. (2000). *ASEBA, Child Behaviour Checklist for Ages 1,5 – 5*. University of Vermont. Pieejams: www.ASEBA.org (12.3.21)

- Arslan, İ.B., Lucassen, N., & van Lier, P.A.C. et al. (2021). *Early childhood internalizing problems, externalizing problems and their co-occurrence and (mal)adaptive functioning in emerging adulthood: a 16-year follow-up study*. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol* 56, 193–206. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00127-020-01959-w>
- Bethere, D., Līdaka, A., Plostniece, A., Ponomorjova, J., & Striguna, S. (2013). *Metodiskais materiāls pedagogiem darbam ar izglītojamiem, kuriem ir uzvedības traucējumi*. Rīga: VISC. Pieejams: <https://www.bti.gov.lv/lv/media/900/download>
- Bezbarodovs, Ņ. (2021). *Emocionālās un uzvedības grūtības pirmsskolas vecuma bērniem*. Rīga: Bērnu klīniskā universitātes slimnīca. Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/media/11657/download>
- Charach, A., Bélanger, S., McLennan, J., & Nixon, M. (2017). *Screening for disruptive behaviour problems in preschool children in primary health care settings*. *Paediatrics & Child Health*, 478–484. DOI: 10.1093/pch/pxx128
- Delibalt, V.V., Degtyaryov, A.V., Dozortseva, E.G., Chirkina, R.V., Dvoryanchikov, N.V., Pimonov, V.A., & Malkin, D.A. (2017). *Evaluation of cognitive functions, personality and regulatory sphere in minors with deviant and delinquent behavior within the authority of the psychological, medical and educational committee*. *International journal of cognitive research in science, engineering and education*, 5(2), 107. DOI:10.5937/IJCRSEE1702107D
- Ghandour, R. M., Sherman, L. J., Vladutiu, C. J., Ali, M. M., Lynch, S. E., Bitsko, R. H., & Blumberg, S. J. (2019). Prevalence and treatment of depression, anxiety, and conduct problems in US children. *The Journal of pediatrics*, 206, 256-267. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2018.09.021>
- Goodman, R., Ford, T., Simmons, H., Gatward, R., & Meltzer, H. (2000). Using the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) to screen for child psychiatric disorders in a community sample. *The British Journal of Psychiatry*, 177(6), 534-539. DOI:10.1192/bjp.177.6.534
- Ģimenes studija. (2022). *Bērnu Uzvedība: Psihiatrs Ņikita Bezborodovs*. Facebook. Pieejams: <https://fb.watch/jtq2r5Skxx/>
- Juliano, M., Werner, R. S., & Cassidy, K. W. (2006). Early correlates of preschool aggressive behavior according to type of aggression and measurement. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27(5), 395-410. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2006.06.008>.
- Jurgena, I. (2001). *Vispārīgā pedagogija*. Rīga: SIA "Izglītības soļi"
- Kalvāns, E. (2018). *Attīstības psiholoģija. Mācību līdzeklis*. RTA 2018. Pieejams: <http://books.rta.lv/index.php/RTA/catalog/book/7>
- Latvijas Republikas Valsts Kontrole (2022). *Bērniem ar uzvedības problēmām vai to iestāšanās risku un viņu ģimenēm nav pieejams nepieciešamais atbalsts*. Pieejams: <https://www.lrvk.gov.lv/lv/aktualitates/berniem-ar-uzvedibas-problemam-vai-to-iestasanas-risku-un-vinu-gimenem-nav-pieejams-nepieciešamais-atbalsts>

- LTV ziņu dienests (2022). *Bērnu uzvedības problēmu risināšana Latvijā*. YouTube. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=KetH15js4-Y>
- McDonald, S., Kehler, H.L., Tough, S.C. (2018). Risk factors for delayed social-emotional development and behavior problems at age two: Results from the All Our Babies/Families (AOB/F) cohort. *Health science report 1*:e82. DOI: <https://doi.org/10.1002/hsr2.82>
- Ogunde M.O. (2018). *Behavioural and emotional disorders in childhood: A brief overview for paediatricians*. *World journal of clinical pediatrics*, 7(1), 9–26. DOI: <https://doi.org/10.5409/wjcp.v7.i1.9>
- Reddy, B.R., Pawar, J.M., Aundhakar, C. D., Mishra, L., & Goyal, P. (2016). Study of behavioral problems in preschool children. *Medical Science and Clinical Research*, 4(12), 14641–14649. DOI:10.18535/JMSCR/V4I12.56
- Sam, N.M.S. (2013). "Behavior Problem" in PsychologyDictionary.org. Pieejams: <https://psychologydictionary.org/behavior-problem/>
- Shala, M. & Dharmo, M., (2013). Prevalence of Behavioural and Emotional Problems among Two to Five Years Old Kosovar Preschool Children—Parent's Report. *Scientific Research Psychology*, 4, 12, 1008-1013. DOI: <http://dx.doi.org/10.4236/psych.2013.412146>
- Skreitule-Pikše, I. (2011). *Mātes kompetences izjūtas, mātes–bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības izmaiņas pēc mātes piedalīšanās vecāku mācību programmā „Bērna emocionālā audzināšana”*. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4762>
- Slimību profilakses un kontroles centrs (2016). *Starptautiskā statistiskā slimību un veselības problēmu klasifikācija. 1. sējums* Pieejams: https://ssk10.spkc.gov.lv/rsc/SSK_1_Ievads_20190507.pdf
- VBTAI (2016). *Diagnosticēšanas materiāls bērnu uzvedības traucējumu un saskarsmes grūtību diagnosticēšanai speciālistiem, kas iesaistīti atbalsta sniegšanā bērniem ar uzvedības traucējumiem un saskarsmes grūtībām izglītības iestādēs, aprūpes iestādēs, bāriņtiesās un pašvaldību iestādēs*. Pieejams: <https://www.bti.gov.lv/lv/media/900/download>
- VBTAI (2021). *Metodoloģija bērnu ar uzvedības traucējumiem un saskarsmes grūtībām agresijas un vardarbības mazināšanai un sociālās iekļaušanas veicināšanai*. Pieejams: <https://www.bti.gov.lv/lv/media/912/download>
- Wlodarczyk, O., Pawils, S., Metzner, F., Kriston, L., Klasen, F., Sieberer, U. & the BELLA study group. (2017). *Risk and protective factors for mental health problems in preschool-aged children: cross-sectional results of the BELLA preschool study*. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 11, Article No. 12. Pieejams: <https://link.springer.com/article/10.1186/s13034-017-0149-4>
- Zavackis A. (2022). *"Deviances socioloģija"*. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/2633-deviances-socioloģija>